

СУЧАСНІ РЕГУЛЯТОРНІ ІМПЕРАТИВИ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У статті розглянуто сутність регуляторних імперативів соціальної відповідальності, а також запропоновано організаційно-економічний механізм їх реалізації в умовах трансформації економічної системи країни. Особливу увагу приділено сприйняттю соціальної відповідальності в різні історичні епохи. Проведено аналіз міжнародного та вітчизняного досвіду регулювання соціальної відповідальності.

Ключові слова: соціальна відповідальність, регуляторні імперативи, міжнародний досвід, організаційно-економічний механізм, трансформація економічної системи.

Ховрак І. В. Современные регуляторные императивы социальной ответственности.

В статье рассмотрена сущность регуляторных императивов социальной ответственности, а также предложен организационно-экономический механизм их реализации в условиях трансформации экономической системы страны. Особое внимание уделено восприятию социальной ответственности в различные исторические эпохи. Проведен анализ международного и отечественного опыта регулирования социальной ответственности.

Ключевые слова: социальная ответственность, регуляторные императивы, международный опыт, организационно-экономический механизм, трансформация экономической системы.

Khovrak I. V. Current regulatory imperatives of social responsibility.

The article reveals the essence of regulatory imperatives of social responsibility and suggests organizational and economic mechanism of their implementation in terms of the economic system transformation. Special attention is given to the perception of social responsibility in different historical periods. The author analyzes the international and domestic experience of social responsibility regulation.

Keywords: social responsibility, regulatory imperatives, international experience, organizational and economic mechanism, economic system transformation.

В умовах трансформації економічної системи України та адаптації її до сучасного глобального середовища, що ускладнені політичною нестабільністю, практично нівелюються можливості довгострокового планування та розвитку господарської діяльності, особливо привнесення у бізнес-стратегію соціальної відповідальності (СВ). Вітчизняна економіка перебуває у стані довготривалої рецесії, що характеризується постійною появою нових кризових процесів, неспроможністю економічної системи вчасно та ефективно реагувати на загрози, банкрутством підприємств, зниженням темпів інвестування, кризовими фінансово-економічними явищами, обмеженістю державних ресурсів, необхідних для забезпечення соціального захисту населення, тощо.

Однак, досвід розвинутих країн доводить, що побудова громадянського суспільства, правової держави, підвищення довіри до держави з боку населення та досягнення сталого розвитку країни можливі завдяки потужній соціальній складовій економічної політики. Формування постіндустріальної цивілізації, перехід від економіки ресурсів до економіки знань призводить до виняткової значимості СВ, оскільки відбуваються зміни пріоритетів соціальних і поведінкових норм і цінностей. Поступово приходить розуміння першочерговості й необхідності соціально стійкого і безпечного розвитку не лише країни, а й підприємств і громадян. Тому повинна, в першу чергу, відбутись остаточна зміна орієнтирів досягнення сталого розвитку: не за рахунок стратегії отримання надприбутків, а підвищення СВ.

Необхідність підвищення рівня СВ всіх суб'єктів економічної діяльності та інститутів суспільства, на думку вчених, обумовлена [1, с. 72–73]: втратою стійкості

економічного розвитку, що вимагає пошуку нових чинників та джерел економічного зростання; поглиблення асиметрії між економічним і соціальним розвитком, що посилює економічну і соціальну небезпеку; необхідністю пошуку нових конкурентних переваг; знехтуванням соціокультурних і моральних аспектів у діяльності господарюючих суб'єктів і владних структур; загостренням екологічних проблем, здатних призвести до катаклізмів регіонального і національного масштабів. В результаті, СВ сприятиме сталому розвитку як національної економіки в цілому, так і окремих її складових. Це проявлятиметься у зміцненні здоров'я та підвищенні добробуту громадян; врахуванні очікувань зацікавлених сторін; відповідності діяльності нормам чинного законодавства та міжнародним нормам [2].

Відповідно, прагнення України до подальшого сталого розвитку та інтеграція в європейське співтовариство потребують розробки та впровадження сучасних дієвих механізмів взаємодії держави, бізнесу та громади. Однак, в Україні СВ перебуває лише на стадії становлення і практично знаходиться поза межами державного регуляторного впливу.

Водночас, у сучасному світі впровадження принципів СВ визнано провідною технологією довгострокової стратегії сталого розвитку, що відображається в багатьох міжнародних угодах. Так, поширення політики СВ є одним із основоположних аспектів діяльності Глобального Договору ООН в Україні, метою якого є «підвищення рівня соціального, економічного та демократичного розвитку нашої держави до рівня, визначеного в Цілях Розвитку Тисячоліття» [3]. Також стратегії загальнодержавного розвитку (Програма економічних реформ на 2010–2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020») визнають, що результативна модернізація економічної системи і соціальної сфери передбачає розробку ефективних механізмів взаємодії та координації зусиль влади, бізнесу та громадян, за якої кожний учасник має свою зону відповідальності [4; 5]. Однак відсутність комплексного обґрунтування концептуальних засад регуляторного впливу на СВ, науково обґрунтованих принципів, важелів та інструментів зумовлюють актуальність та необхідність досліджуваних питань.

Дослідження сутності та ролі відповідальності у соціумі знайшли свої відображення у наукових працях ще за часів стародавніх цивілізацій. Діалектика сприйняття СВ в різні історичні епохи змінювалась від морально-етичного (як внутрішній моральний стержень і відповідальність за власні вчинки [6, с. 39]) до релігійного (як відповідальність перед Богом за власні внутрішні наміри, спонукання до дій, чистоту помислів [7, с. 310]), політично-правового (як закріплене у нормативно-правових актах і гарантоване державою зобов'язання правопорушника зазнати примусового позбавлення певних цінностей, що йому належали [8]), глобального (як відповідальність державних установ, організацій, органів влади і посадових осіб за результати державно-управлінського регулювання економічних, технологічних та екологічних процесів на Землі [9, с. 480]). Проте спільним є розуміння того, що цивілізованість суспільства залежить від соціальних груп та національних еліт, які і відповідають за розбудову, реформування та модернізацію держави; інтеграцію власного соціуму в цивілізований світ, покращення політичних та фінансових взаємин із іншими країнами.

Також проблематика СВ є об'єктом наукового інтересу сучасних зарубіжних дослідників. Фундаментальними працями закордонних фахівців, що присвячені обґрунтуванню цінностей і принципів СВ, вважають наступні: «Корпоративна соціальна відповідальність ...» (Ф. Котлер та Н. Лі), «Етика та корпоративна соціальна відповідальність: Чому падають гіганти» (Р. Сімс), «Світова корпоративна відповідальність» (С. Айдоу та В. Філхо), «Корпоративна соціальна відповідальність» (Л. Зу), «Міжнародне бізнес-співтовариство менеджменту» (Р. ван Тулдер й А. ван дер Зуарт), «Планетарна угода: питання корпоративної соціальної відповідальності» (М. Хопкінс), «Відповідальна корпорація. Нова економіка корпоративного громадянства» (С. Задек). Крім того, на думку американського економіста Дж. Стігліца [10, с. 144], важливим чинником досягнення сталого є соціальний капітал, основою якого є розвиток соціальних відносин, відповідальності та інфраструктури.

Аналізу проблем формування та застосування принципів СВ присвячується багато досліджень і в Україні, зокрема: досліджено теоретико-методологічні засади формування

СВ бізнесу; розроблено основи проведення моніторингу та методи оцінки рівня соціально-відповідальних заходів; встановлено значення соціальної політики підприємства; запропоновано принципи взаємодії держави, підприємницьких кіл і громадянського співтовариства у сфері реалізації концепції СВ тощо. Однак, практично поза увагою аналітиків, науковців, а також практиків залишається такий важливий блок, як концептуальних засад регуляторного впливу на СВ, що обумовлює гостру необхідність та доцільність комплексного економічного дослідження цих питань, підсилюють їх практичне значення.

Метою статті є обґрунтування сутності та значення регуляторних імперативів соціальної відповідальності в умовах трансформації економічної системи країни.

Дефініцію «імператив» запропоновано І. Кантом у праці «Критика практичного розуму» як «вольова максима», «категоричне веління», «пануюча даність у формі вищого принципу» [11, с. 28–29]. Відповідно, регуляторні імперативи виступають базовими настановами, правилами, вимогами, нормами, що регламентують, спрямовують та контролюють соціальну поведінку різноманітних економічних суб'єктів (індивідів, підприємств та держави), а також визначають всі аспекти реалізації СВ. Водночас, регуляторні імперативи можуть бути двох видів: ринкові (сформовані в результаті реалізації успішних практик соціальної відповідальності) і державні (правила, принципи і процедури, розроблені державою чи міжнародними організаціями, що є обов'язковими для впровадження).

Необхідно додати, що регуляторні імперативи не є жорстко усталеними, тому повинні бути націленими впливати не лише на наявний стан СВ, а також визначати довготермінові тенденції сталого розвитку. Варто визнати, що сучасний соціальний мейнстрім був привнесений в Україну завдяки відкритому інформаційному простору у вже готовому вигляді. Однак, не потрібно уникати обґрунтування й визначення «крайньої індивідуальності» СВ. Також важливо критично оцінювати схильність регуляторних імперативів сприймати як догму заявлені раніше формулювання та інструменти оцінки СВ. Виходячи з цього, регуляторні імперативи мають адекватно та своєчасно реагувати на турбулентність та волатильність суспільного розвитку в умовах глобальних трансформацій. Інакше кажучи, спроба неврахування впливу глобальних трансформацій на СВ призводить до нових кризових станів в межах національної економіки.

Сучасне розуміння СВ не виникло раптово, однією з перших спроб наукового обґрунтування та формування концепцій СВ вважають дослідження Хоуард Р. Боуена «Соціальна відповідальність бізнесмена» (1953 р.) [12]. Відповідно, 50-ті роки ХХ ст. стали початком сучасної ери СВ, а у 60-ті роки відбулось змістовне поглиблення сутності та інструментів реалізації СВ.

Варто додати, що до 70-х років ХХ ст. СВ була, переважно, прерогативою держави. Однак світова економічна криза зменшила можливості держави щодо забезпечення соціальних гарантій та скоротила кількість державних соціальних програм [13]: суттєве зменшення субсидій місцевим органам влади, скасування або скорочення дотаційних програм (у США); скорочення централізованого фінансування регіональної політики та відмова від її соціальних цілей, перехід від принципу соціальної справедливості до господарської ефективності (у Великобританії). Саме тому розпочалось зародження та оформлення концепції соціально-відповідального бізнесу з метою виконання соціальних очікувань населення, в першу чергу, в економічно розвинених країнах – США, Великобританії, Японії, Німеччині тощо. В основу даної концепції лягло переконання в тому, що підприємці повинні не тільки піклуватися про прибуток, але й розділити із суспільством і державою відповідальність за існуючі соціальні та екологічні проблеми.

Так, в Маніфесті III Всесвітнього конгресу підприємців і менеджерів (1973 р., Давос) зазначається, що головним завданням бізнесу є не максимізація прибутку, а створення оптимальних умов для довгострокового, стійкого розвитку бізнесу, а відповідно, і всього суспільства. Тому пріоритетом стає підвищення конкурентоспроможності господарюючих суб'єктів [1, с. 76]. Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Екологічна перспектива до 2000 року і далі» (1987 р.) [14], яку вважають одним із перших міжнародних документів у сфері поширення практик СВ, останні були визнані як одні із найбільш ефективних стратегій суспільного сталого розвитку.

Початок 90-х років ХХ ст. сприяв розвитку концепції СВ з поступовою появою альтернативних теорій. Так, М. Ван Марревік, Ф. Котлер та Л. Ненсі довели необхідність узгодження понять СВ бізнесу та корпоративна стійкість [15, с. 95–100]. А. Конрадт, М. Лангер, А. Мартінузі та Р. Штойер обґрунтували зв'язок концепції СВ із концепціями «корпоративної стійкості», «сталого розвитку», «управління відносинами із зацікавленими сторонами» [16, с. 264–280].

Інтенсифікацію розвитку концепції СВ наприкінці ХХ ст. пов'язують із зростанням уваги регуляторних міжнародних інституцій до впливу соціальних чинників на попередження та мінімізацію негативних наслідків головних суперечностей економічного розвитку суспільства (зростання рівня бідності, дискримінації в праці, соціальної ізольованості). Саме тому на Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) СВ було визнано засобом досягнення стратегії сталого розвитку на ХХІ ст. Це, в свою чергу, актуалізувало потребу в науковому аналізі та теоретичному обґрунтуванні СВ, а також у розробці практичних рекомендацій щодо її впровадження.

Комплексне впровадження СВ стало можливим завдяки створенню Європейського руху підприємців за соціальну консолідацію (1996 р.). Важливою віхою вважають і спеціальний саміт Євросоюзу (Лісабон, 2000 р.) щодо соціальної згуртованості, економічного розвитку і проблемам зайнятості, оскільки на саміті представники 15 країн ухвалили Спеціальне звернення щодо необхідності посилення СВ бізнесу як інструмента успішної реалізації економічних і соціальних реформ, а також як фактора підвищення конкурентоспроможності [17, с. 4].

Проте офіційно в Європі СВ була закріплена лише наприкінці ХХ ст. у документі Глобального договору ООН (1999 р.) та Європейської комісії («Зелена книга», 2001 р.) [18, с. 50; 19]. Глобальний Договір є ініціативою, спрямованою на сприяння поширенню СВ бізнесу та підтримку вирішення проблем глобалізації та створення більш стабільної економіки [3]. У даному договорі запропоновано концептуальне розуміння значення концепції СВ для сталого розвитку суспільства. Згідно з умовами даного міжнародного документу, учасники беруть на себе добровільне зобов'язання дотримуватися у своїй діяльності універсальних принципів щодо гарантування права людини, врегулювання трудових відносин, охорони навколишнього середовища, боротьби з корупцією.

Найбільш ґрунтовне визначення терміну «корпоративна соціальна відповідальність», як концепції інтеграції на добровільних засадах соціальних та екологічних аспектів у діяльність суб'єктів господарювання та в його взаємовідносини із зацікавленими сторонами, було наведено у Зеленій книзі «Створення умов для поширення соціальної відповідальності бізнесу в Європі» [3]. Це сприяло обговоренню за участю різноманітних інституцій: генеральних дирекцій Єврокомісії з питань працевлаштування, соціальних справ та сектору підприємництва; наукових установ і організацій; ЗМІ; профспілок та інших громадських організацій. Результатом консультацій стало створення «Білої книги соціальної відповідальності бізнесу», яка містить стратегію реалізації і впровадження СВ та адресована усім державам-членам Євросоюзу, бізнес-організаціям, різноманітним інституціям.

Також основні напрямки та рамки СВ містяться в резолюції Європарламенту «Нове партнерство» (2007 р.), яка закликає до соціального партнерства між урядами, компаніями та громадськістю і містить низку нових пропозицій щодо нього [20, с. 30]. Як зазначено в стратегії Єврокомісії з розвитку корпоративної СВ (2011 р.), «деякі заходи регулювання створюють більш сприятливі умови для добровільного виконання підприємствами соціальної відповідальності» [21]. Різні аспекти державного регулювання СВ деталізовані у національних законодавствах країн-членів ЄС.

Так, до законодавчих баз Бельгії, Німеччини, Великої Британії, була імплементована вимога щодо необхідності складання звітів пенсійними фондами щодо врахування соціальних та екологічних індикаторів в процесі прийняття інвестиційних рішень. Ряд країн ЄС (Данія, Фінляндія, Франція, Швеція) запровадили для великих компаній обов'язковий принцип підготовки нефінансової звітності – «відзвітуй або поясни» [22]. Найбільших успіхів серед країн-членів ЄС досягла Великобританія. За словами Дж. Клевердон, експерта організації «*Business in the Community*», британський уряд відіграє ключову роль у просуванні

та підтримці соціальної відповідальності, у тому числі й через урядовий сайт [23]. Великобританія також є єдиною країною у світі, де уряд заснував посаду міністра з питань СВ бізнесу (*Minister for CSR*). Відповідно, СВ є суттєвим елементом британської соціальної та економічної політики країни.

Проведений аналіз міжнародного досвіду регулювання різноманітних аспектів СВ дозволяє розподілити міжнародні нормативно-правові акти залежно від змісту й цілей застосування на три основні групи, наведені на *Рис. 1*.



Рис. 1 Види міжнародних нормативно-правових актів у сфері регулювання СВ

Отже, з початку XXI ст. важливу роль у популяризації СВ відіграють уряди розвинутих європейських країн, які розробляють заохочувальні законодавчі норми та створюють умови для розвитку ринкових стимулів СВ компаній.

Щодо вітчизняних нормативно-правових актів у сфері регулювання СВ, варто видалити дві категорії: імплементація міжнародних нормативів (наприклад, Кіотського протоколу, Глобального Договору ООН, Міжнародного стандарту ISO 26000); розробка та прийняття власних. Варто наголосити, що вітчизняна регуляторна політика демонструє певне відставання від реальної практики. Подані проекти Законів України «Про соціальне партнерство» (1998 р. та 2002 р.) та «Про соціальну відповідальність великого бізнесу» (2011 р.), а також проект «Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні» (2011 р.), на сьогодні не є затвердженими.

Однак, Національна доповідь «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні» містить головний принцип розвитку соціально відповідального підприємництва: соціальне партнерство держави і бізнесу, що передбачає створення культури такої взаємодії та механізму його реалізації на засадах добровільних зобов'язань, взаємовигідності та взаємодовіри [24, с. 45]. Вже з цього головного принципу походять також такі, як: прозорість взаємин держави і бізнесу, запобігання можливості конфлікту інтересів у сфері державного управління шляхом розділення політичних і господарських функцій. Важливою складовою цього принципу варто визначити й системність державної політики в аналізованій сфері.

Тому, на нашу думку, Україна потребує розробки та прийняття національної стратегії СВ, здатної консолідувати зусилля органів державної влади та місцевого самоврядування, представників бізнес-середовища, профспілок, організацій споживачів, громадських організацій та науково-дослідницьких установ. Особливу увагу при цьому варто зосередити на обґрунтуванні організаційно-економічного механізму реалізації регуляторних імперативів СВ в умовах трансформації економічної системи країни (*Рис. 2*).



Рис. 2 Модель організаційно-економічного механізму реалізації регуляторних імперативів СВ в умовах трансформації економічної системи країни

Отже, за умов трансформаційних процесів, що відбуваються в Україні, постало гостре питання про формування зважених, науково обґрунтованих, ефективних регуляторних імперативів СВ, здатних забезпечити добробут населення та підвищити довіру до держави. Варто пам'ятати, що СВ виникає зі становленням громадянського суспільства і є необхідною умовою його існування. При цьому значення соціальної сфери настільки велике, оскільки вона так чи інакше зачіпає всі сторони життя суспільства. Тому в процесах формування та розвитку СВ покликані брати участь держава, підприємництво і все суспільство, які зобов'язані об'єднати свої можливості в цій сфері і діяти тут системно, консолідовано, усувати можливі протиріччя, прагнучи отримати максимальну віддачу від вкладених в дану сферу коштів.

Головним завданням на перспективу стає формування сприятливого соціального середовища для кожної людини, створення необхідних умов для її здоров'я, трудової діяльності, житла, культурного розвитку. Також особливу роль у реалізації концепції СВ відіграє активність у її розробці та місцевих органів влади, які мають можливість краще враховувати не тільки локальні особливості, але можливість використовувати їх при плануванні та реалізації місцевих програм розвитку.

Список використаних джерел:

1. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: сучасна філософія, проблеми засвоєння / А. М. Колот // Економіка України. – 2014. – № 3 (628). – С. 70–82.
2. ISO Management and Leadership Standards : ISO 26000 – Social Responsibility [Electronic resource]. – Access mode : [http:// www.iso.org/sr](http://www.iso.org/sr)
3. Глобальний договір в Україні // Українська мережа Глобального Договору ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.globalcompact.org.ua/ua/about/inukraine>
4. Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава : Програма економічних реформ на 2010–2014 роки // Комітет з економічних реформ при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.president.gov.ua/docs/Programa_reform_FINAL_1.pdf
5. Про Стратегію сталого розвитку «Україна–2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
6. Аристотель. Політика : сочинення / Аристотель. – М. : Издательство «Мысль», 1983. – 375 с.

7. Абеляр П. Етика или Познай самого себя : Теологические трактаты / П. Абеляр. – М. : Издательство «Прогресс», 1995. – 310 с.
8. Рабінович П. М. Теорія держави і права / П. М. Рабінович. – К. : Атіка, 2010.
9. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Г. Йонас – М. : Издательство «Айрис-пресс», 2004. – 480 с
10. Стиглиц Дж. Неудачи корпоративного управления при переходе к рынку / Дж. Стиглиц // Экономическая наука в современной России. – 2001. – № 4. – С. 108–146.
11. Кант И. Критика практического разума / И. Кант; пер.с нем. – СПб. : Наука, 1995. – 528 с.
12. Bowen H. R. Social responsibilities of the Businessman / H. R. Bowen. – N. Y. «Harper-Row», 1953. – P. 71–82.
13. Government as Partner? CSR Policy in Europe. – Gutersloh : Bertelsmann Stiftung, 2006. – 4 с.
14. Environmental Perspective to the Year 2000 and Beyond [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.un.org/documents/ga/res/42/ares42-186.htm>
15. Marrewijk M. Van. Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: between Agency and Communion / Marrewijk M. Van // Journal of Business Ethics. – 2003. – Vol. 44. – № 2–3. – P. 95–105.
16. Steurer R. Corporations, Stakeholders and Sustainable Development: A Theoretical Exploration of Business Society Relations / R. Steurer // Journal of Business Ethics. – 2005. – Vol. 61. – № 3. – P. 263–281.
17. Колот А. Корпоративна соціальна відповідальність, соціальна звітність та адит як сучасні інститути і технології соціального розвитку / А. Колот // Україна : аспекти праці. – 2010. – № 3. – С. 3–9.
18. Аналіз розвитку систем управління соціальною відповідальністю підприємства та проблеми їх упровадження в Україні / Л. Корчевна [та ін.] // Стандартизація. Сертифікація. Якість. – 2009. – № 3. – С. 50–53.
19. Зелена книга Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rspenergy.ru/main/static.asp?art_id=1552
20. Куліш А. Соціальна відповідальність бізнесу в банківській сфері у запитаннях та відповідях / А. Куліш. – К. : ТОВ «НВП Поліграфсервіс», 2007. – 80 с.
21. Нова стратегія Європейської Комісії з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) 2011–2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csr-ukraine.org/ctrategiya_evropeyskoi_komisii.html
22. Albareda L. Public Policies on Corporate Social Responsibility: The Role of Government in Europe / Laura Albareda, Josep M. Lozano & Tamyko Yusa // Journal of Business Ethics. – 2007. – № 74.
23. Corporate Social Responsibility. A Government update. – Department of Trade and Industry, 2004. – 28 p.
24. Національна доповідь «Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні». – К. : Держкомітет України з питань регуляторної політики та підприємництва, 2009. – 180 с.

** Ховрак Інна Вікторівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів і кредиту Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського.*